

2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
3. Блох М. Я. Коммуникативные единицы в тексте / М. Я. Блох // Коммуникативные единицы языка : сб. науч. трудов / МГУ. – М., 1985. – Вып. 252. – С. 125–137.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
5. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 235 с.
6. Морозова О. Е. Словосочетание с причастием в системно-функциональном аспекте / О. Е. Морозова : автореф. дис. ... канд. филол. наук – Л., 1990. – 16 с.
7. Наер В. Л. Единицы языковой коммуникации и коммуникативные потенции языковых единиц / В. Л. Наер // Коммуникативные единицы языка : сб. науч. трудов / МГУ. – М., 1988. – Вып. 312. – С. 137–144.
8. Феофилова А. З. Атрибутивная связь в коммуникативном аспекте / А. З. Феофилова // Языковое общение и его единицы : сб. науч. трудов / КГУ. – Калинин : КГУ, 1986. – С. 118–124.
9. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук. – К. : Рута, 2000. – 128 с.

Lyudmyla Ostrovska

Functioning of the attributive construction in the simple extended sentence

The article regards the problem of parity of internal system characteristics in the attributive constructions and the features of their functioning in the context of the simple extended sentence. The peculiarities of interaction between attributive structure with grammatical subject and the predicate on the structural-semantic and sense levels are determined.

Keywords: communication, context, functioning of an attributive, systematic characteristics of an attributive construction, simple extended sentence, structural semantic level of the sentence.

Ігор Погрібний

**ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ РЕЧОВИННИХ ІМЕННИКІВ
(СИНГУЛЯТИВІВ) У ФОРМІ МНОЖИНИ**

Стаття присвячена питанням вивчення особливостей зміни семантики речовинних іменників у випадках утворення ними форм множини, проаналізовано типи зміни значення слів у таких випадках.

Ключові слова: матеріально-речовинні іменники, одинні іменники, множинні іменники, категорія числа, функція словотворення.

Огляд досліджень, присвячених проблемі зміни семантики сингулятивних матеріально-речовинних іменників у випадках утворення від них форм множини, переважно засвідчує тенденцію визначення подібного явища як словотворення, появу нової лексичної одиниці з окремим лексичним значенням. Метою цієї статті є прагнення провести типологічну характеристику подібних множинних форм і остаточно визначитися із функцією категорії числа у таких випадках.

Речовинні іменники функціонують у двох формах: *singularia tantum* (вода, повітря, кисень, молоко) і *pluralia tantum* (вершки, білила, макарони). Іменники, що функціонують лише в однині, не мають значення одиничності (одного предмета), воно їм взагалі не властиве, вони вказують на однорідну речовину безвідносно до її кількості. За потреби кількість речовини можна передати:

1) поєднанням речовинних іменників з кількісними словами *мало, багато, трохи, більше, менше, достатньо, небагато* і под.: *мало паперу, більше води, трохи цукру,*

2) поєднанням речовинних іменників з іменниками – назвами одиниць виміру, кількість яких конкретизована числівниками: *три тонни борошна, дві тарілки борщу, два гектари пшениці.* Більшість речовинних іменників має форму однини, тому що речовина мислиться як суцільна, а не роздрібнена єдність, одна сукупність в природі: *графіт, бетон, срібло.* Речовинні іменники, що завжди функціонують у формі множини, мають таке саме значення, як і іменники, вживані у формі однини, позначаючи речовину загалом, безвідносно до кількості, і потреба вираження кількості речовини забезпечується таким самим чином, як і при речовинних іменниках *singularia tantum.* Отже, з погляду граматичних значень категорії числа (однинності і множинності) протиставлення форм

однини (*singularia tantum*) і множини (*pluralia tantum*) у системі речовинних іменників є чисто формальне. О. Єсперсен стверджував, що для речовинних іменників, за його термінологією – «назв маси», найбільше підійшло б спільне **число**, а оскільки у мові граматичної форми такого числа немає, то для назв маси доводиться вибирати одну з двох наявних форм [1, 229].

Зміст категорії числа іменників визначений співвідношенням і протиставленням однотипних граматичних значень, виражених у парадигмі форм однини і множини. За такого розуміння граматичної категорії числа у плані змісту їй властиві диференційні ознаки 'одиничність-множинність', які зумовлюють системний характер цієї категорії. У моделі 'один (предмет) – більше, ніж один (предмет)' відображено найтипніше відношення, яке традиційно розглядають як вираження граматичної сутності числа.

Але таку характеристику не можна застосовувати до матеріально-речовинних іменників, оскільки в основі всіх визначень цієї групи іменників лежить твердження, що вони позначають речовину, яка може ділитись на частини, що зберігають властивості цілого, речовина не може бути рахована, а лише вимірювана. Семантика матеріально-речовинних іменників, вираження того, що не може пороховане, позбавляє їх значень простої одиничності і множинності.

В основі семантики категорії числа речовинних іменників лежить непереривчастість, під якою розуміють одиницю як неподільну масу, і переривчастість, у якій убачають одиницю як частину неподільної маси. Ця семантична основа позбавляє їх релятивної кореляції за числом. Матеріально-речовинні іменники, оформлені однією, не творять семантично відповідних їм форм множини (*ацетилен, інтерферон, малахіт, гречка, бавовна*), а іменники з усталеною формою множини не можуть утворювати форм однини (*драглі, ласоці, виварки, духи, рум'яна*).

Семантична ізольованість формальної одиничності цих іменників зазнає лексикалізації граматичної форми, що виявляється в семантичному відособленні, викликаному взаємодією лексичних і граматичних значень слова. У цьому разі фіксуємо порушення усталеної єдності цих значень, традиційно закріпленої у предметних рядах слів формою однини.

Суть процесу зводиться до появи у групі назв маси-речовини лексем із множинною репрезентацією форми, наприклад: *Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь... темніє просо* (М. Коцюбинський); *Вівса, пшениці, ячмені – все це зіллялося в одну могутню хвилю* (М. Коцюбинський). Такі форми множини від речовинних іменників *singularia tantum* помітив ще М. Греч, відзначивши, що речовинні іменники «можуть бути вжиті у множині, коли ними позначаються речовини різної властивості або розділені на частини» [2, 22]. На схоже явище звертав увагу й О. Х. Востоков: «Коли говориться про види якої-небудь речовини, тоді ім'я її перетворюється із суцільного в одиничне і може бути вжите у множині» [3, 8].

У подальших дослідженнях категорії числа та семантичних особливостей іменників дедалі більше уваги приділяють множинним формам речовинних іменників.

Дослідники найчастіше виділяють два типи конкретизації: позначення сортів, різновидів речовини і позначення її «порцій», частин. Вважають, що поширенішим є перший тип конкретизації.

У низці праць відзначено, що **потенційно** будь-який речовинний іменник може набути форми множини із значенням «сортів певної речовини» [див., напр.: 4, 175]. Лінгвісти, що дотримуються цього погляду, вказують на наявність лише формальних і системних (відсутність аналогічних форм або зайнятість форми іншим значенням), але не семантичних обмежень на утворення такого типу множини. Часто такі множинні форми не є абсолютно неможливими, а більше незвичними для носіїв літературної мови. Найчастіше їх використовують у професійній мові. Обмеження на використання форм множини зумовлені головним чином не мовними, а екстралінгвістичними причинами. Для використання форм такого типу важливим є не стільки об'єктивне існування різновидів речовини, скільки усвідомлення носіями мови значущості розрізнення таких різновидів. При дотриманні цієї умови подібні множинні форми набувають досить широкого використання передусім у сфері наукового мовлення і сприймаються як досить прийнятні. Можливість утворення у професійному мовленні рахованих форм зі значенням різновидів речовини можна пояснити тим, що сорти речовини не є фізично окремими, самостійними об'єктами. Вони розмежовуються між собою на основі якісної специфіки.

У науці наявна думка, що не всі речовинні іменники здатні набувати рахованих форм, зокрема і зі значенням різновидів речовини. Так, А. Басманова вважає, що іменникам типу **нефть, залізо** множинні форми взагалі не властиві [5, 127]. Однак з таким твердженням не можна погодитись, тому що в природному середовищі наявні, приміром, розрізнявані за фізично-хімічним складом різновиди, модифікації **нафти**. Порівняємо, зокрема, такі назви нафти, як: *Сураханська Біла* (Баку), *Балаханська Тяжка* (Баку), *Шебелинський газоконденсат* (Харківська обл.) тощо (Див. УРЕ, Т.9, 556).

Аналізуючи відмінності у числовому використанні іменників з речовинною семантикою, І. Пете поділяє їх на 4 групи [6, 10]:

- 1) іменники, які мають тільки форму однини: *водень, аспірин, малина*;
- 2) іменники, які мають тільки форму множини: *вершки, овочі, фрукти, дрова*;
- 3) іменники, які найчастіше функціонують у формі однини, але утворюють і форми множини, модифікуючи значення однини;
- 4) речовинні іменники, які мають форми однини і множини залежно від семантики: *варення із вишні – дві стиглі вишні*.

Форми множини речовинних іменників часто називають деривативно-кореляючими [див. 4, 222], бо, утворюючи корелятивні відношення з формами однини, вони семантично багатші, мають специфічні значеннєві відтінки, яких немає у відповідних їм формах однини. У цьому відображено, за висловом Г. О. Винокура, «якісну множинність», що дає підстави виокремити **словотворчу** функцію закінчення. Таким чином, відбувається формування не просто корелятивної числової множинності, а нової предметності, хоча й спорідненої. Назвам маси з формою однини властиве явище граматичної омонімії числових форм, які виражають значення узагальненої множинності та функцію означеного числа.

Поєднання двох значеннєвих показників у структурі однієї граматичної одиниці у цьому разі засвідчує порушення відповідності між граматичною формою і граматичним значенням. Семантичний розвиток, спрямований на формування нової лексичної одиниці, реалізований за допомогою змінних граматичних форм, тут – множини, вказує на набуття словозмінними афіксами категорійно не властивої їм **функції словотворення**. Класифікувальна, смислорозрізнявальна числова функція імен практично безмежна в сучасних умовах розвитку граматичної будови мови, започаткована у сфері професійного мовлення, стала специфікою категорії числа і засвідчує факт семантичного переходу на периферії граматичних класів слів. Семантична диференціація граматичних форм має поширення за межі професійної лексики, наприклад, назви речовин *нафта, бензин, масло* і т. ін. у функції «якісної множинності» набули нормативного статусу в літературній мові [7, 151].

За значенням множинних форм матеріально-речовинних іменників і смисловими відношеннями, в яких перебувають ці форми з відповідними формами однини, в українській мові виокремлюють такі основні види деривативно-корелятивних форм множини речовинних іменників:

- 1) множинні форми на позначення гатунків, видів речовини;
- 2) форми множини, що позначають велику кількість речовини;
- 3) форми множини, що позначають площі, зайняті речовиною, матеріалом чи рослинністю;
- 4) форми множини, які передають буття речовини в часі, якщо вона є результатом багатократної дії в певних проміжках часу;
- 5) форми множини, що позначають вироби з речовини.

Множинні форми матеріально-речовинних іменників на позначення видів та гатунків речовини найчастіше функціонують з означеннями, які конкретизують їхнє значення (*мінеральні води, технічні мастила, ефірні олії*): *Ці найчисленніші представники тваринного світу живуть у ґрунтах, прісних і солоних водах, у повітрі на всіх кліматичних поясах*. Такі множинні форми властиві насамперед певним терміносистемам, а також досить широко використовувані у мові засобів масової інформації в описах різних виробничих процесів.

Форми множини матеріально-речовинних іменників часто використовувані для того, щоб вказати на велику кількість речовини чи чогось іншого, наприклад, злаків, рослин, які також входять до лексико-семантичного поля речовинності: *Ніч свої згортає шати, впали роси на поля* (В. Сосюра).

Форми множини речовинних іменників, які позначають назви трав, сільськогосподарських культур, традиційно виконують функцію просторової множинності й позначають назви посівних площ цих культур, тобто як засіб передачі локальної семантики: *Смолою синьою перекипало літо, І дихала земля з прив'ялених люцери, Процває з літом джміль* (М. Вінграновський).

Множинні форми можуть передавати поняття про масу речовини, протяжної чи нагромадженої у просторі і поширюваної на великій за обсягом площі. Ця числова форма маркує

якісно нову сему, яка передає не речовинний, а, скоріше, просторовий характер денотата, напр.: *Поровах, де ще недавно лежали сніги, стояла густа і чорна, як дьоготь, вода* (Г. Тютюнник).

Підставою для вживання форм часової множинності є здатність речовинних іменників передавати поняття про постійний, довготривалий чи повторюваний стан погоди. Форма множини із цим значенням має певні семантичні обмеження, оскільки має вияв лише у речовинних іменниках, що позначають явища природи: *дощ – дощі, сніг – сніги, туман – тумани*. Наприклад: *Тумани знову закутали півматерика* (тобто, подібне атмосферне явище відбувалося щодня).

Речовинні іменники, які позначають продукти харчування та страви, у побутовому мовленні здатні поєднуватися із кількісними числівниками. Подібні словосполучення інформують не тільки про речовину, а й про її частини, які вміщені у певному посуді (іменник-квантифікатор) – мисці, чашці, пакеті, банці, пляшці і под. Наприклад: *два борщі, три супи, п'ять сметан, вісім кефірів*. Очевидно, що таке побутове використання числових форм – наслідок архаїчного розмовно-побутового слововжитку.

За допомогою форм множини позначені і вироби, виготовлені з певної речовини. Відповідні множинні форми утворені від матеріально-речовинних іменників і в разі називання конкретного предмета, виробу: *акварель* (фарба на водяній основі) – *акварелі* (картини, намальовані такою фарбою), *асфальт* (смолиста речовина, яка використовується на будівництві доріг) – *асфальти* (дороги, покриті таким матеріалом), *гума* (еластичний матеріал природного чи штучного походження) – *гуми* (вироби, виготовлені з цього матеріалу; шини), наприклад: *Кришталь співає від кожного дотику. Весь стіл сяє його синюватим блиском* (В. Собко) – *Старі буфети з кришталями та сріблом* (І. Вільде).

Отже, репрезентований матеріал засвідчує деривативно-корелюючу функцію категорії числа у випадках утворення форм множини від сингулятивних матеріально-речовинних іменників. Очевидно, що функціонально-тематичні групи таких іменників мають різну тенденцію щодо потенційно можливого утворення форм множини, але це потребує подальшого поглибленого аналізу семантичної структури таких лексем і висвітлення результатів у нових публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Есперсен А. Философия грамматики / А. Есперсен. – М. 1958.
2. Греч Н. И. Пространная русская грамматика, изданная Н. Гречем / Н. И. Греч. – [изд. II, испр.]. – Спб., 1830. – Т. 1. – 408 с.
3. Востоков А. Х. Русская грамматика, по начертанию его же сокращенной грамматики, полнее приложенная / А. Х. Востоков. – [изд. 12-е]. – СПб., 1874.
4. Сумкина А. И. Деривационные корреляции существительных в формах множественного числа / А. Н. Сумкина // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М., 1964.
5. Басманова А. Г. Именные грамматические категории в современном французском языке / А. Г. Басманова. – М., 1977.
6. Пете И. О количественных измерениях русских вещественных существительных / И. О. Пете // Русский язык в национальной школе. – 1963. – № 4. – С. 8–11.
7. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії / О. К. Безпояско. – К. : Наукова думка, 1991. – 170 с.

Igor Pogribny

Functional-Grammatical Factors of Categorical Semantics Change in Nouns of Material

The article is concerned with the study of semantic changes in nouns of material in cases of plural formation. The article provides an analysis of types of change of word meaning in such cases.

Keywords: nouns of material, singular nouns, plural nouns, category of number, word formation function.